

РОГОВЕНКО Марія Михайлівна,
доцент кафедри психології навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, кандидат педагогічних наук, доцент

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ: ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ПОДОЛАННЯ ПОСТТОТАЛІТАРНОГО СПАДКУ

Формування сучасної правової ідентичності українців відбувається у безпрецедентних умовах історичного та екзистенційного зламу. Тривале перебування української нації в умовах тоталітарної та авторитарної радянської системи залишило по собі глибокий психологічний слід. Сучасний етап державотворення, що супроводжується повномасштабною екзистенційною боротьбою за незалежність проти російської агресії, вимагає не лише зовнішніх інституційних реформ, а й докорінної внутрішньої трансформації суспільної та індивідуальної правосвідомості. Правова ідентичність у цьому контексті виступає не просто як набір знань про закони, а як фундаментальна психосоціальна та світоглядна категорія, що визначає здатність нації до самозбереження та розвитку.

Правова ідентичність є ключовою духовною складовою правосвідомості. Вона визначає глибинне ставлення особистості до права, держави, справедливості та своїх громадянських обов'язків, формуючи усвідомлену повагу до закону та переконання в необхідності його дотримання [1]. З погляду політичної філософії та психології зріла правова ідентичність означає, що людина сприймає себе як повноправного суб'єкта публічної сфери (*res publica*), а державу – як інструмент забезпечення суспільного блага, а не як сакралізований апарат примусу.

Для посттоталітарних суспільств характерним є специфічний набір психологічних та світоглядних деформацій, які в сукупності утворюють «посттоталітарний синдром». У правовій площині він проявляється через тотальний правовий нігілізм, відчуження громадянина від інститутів влади, патерналізм та сприйняття закону виключно як репресивного, ворожого інструменту. Радянська система цілеспрямовано знищувала концепцію природного права, перетворюючи громадянина з суб'єкта права на об'єкт державного управління. Психологічним наслідком цього стала масова вивчена безпорадність, соціальна апатія та формування подвійної моралі (декларативне підпорядкування системі та фактичне її саботування на побутовому рівні).

Подолання цього деструктивного спадку в Україні є тривалим процесом, який значно пришвидшився протягом останнього десятиліття. Ця трансформація спирається на дію кількох ключових психологічних та соціальних механізмів:

1. Когнітивний зсув: від об'єкта впливу до суб'єкта права. Відбувається поступова зміна базової правової парадигми. Покоління, що сформувалося в умовах незалежності, психологічно не сприймає радянську концепцію «людини для держави». Замість неї кристалізується демократичний світогляд: «державна для людини». Право починає усвідомлюватися як інтегральна характеристика суспільства, що гарантує стан свободи особи та захищає її суб'єктивні права [3]. Цей когнітивний зсув дозволяє українцям подолати навчену безпорадність і усвідомити власну правоздатність не лише де-юре, але й де-факто.

2. Механізм поведінкової самоорганізації та мережевої солідарності. Українська правова культура історично має міцне коріння звичаєвого права, де поняття справедливості, честі та домовленості часто важили більше за писані норми імперських центрів. У періоди криз (Революція Гідності, початок російського вторгнення у 2014 році, повномасштабне вторгнення у 2022 році) українське суспільство продемонструвало феноменальний рівень горизонтальної самоорганізації (волонтерські рухи, добровольчі формування). З психологічної точки зору це не просто компенсація тимчасової слабкості державних інституцій. Це прояв глибинного механізму відновлення правового порядку «знизу», де громадяни добровільно беруть на себе обов'язки суверена, керуючись внутрішнім розумінням природного права та справедливості.

3. Ціннісна кристалізація та інтерналізація норм. Якщо в тоталітарній системі виконання закону тримається на страху перед зовнішнім покаранням, то зріла правова ідентичність базується на інтерналізації (внутрішньому засвоєнні) правових норм. Події останнього десятиліття вивели на перший план концепт «гідності» як фундаментальної і одночасно правової та психологічної категорії. Гідність стає тим внутрішнім мірилом, яке не дозволяє толерувати корупцію, авторитаризм чи порушення базових прав, стимулюючи проактивну громадянську поведінку.

Повномасштабна війна, розв'язана російською федерацією проти України, стала найрадикальнішим та найжорсткішим каталізатором цих трансформаційних процесів. Війна вимагає від суспільства абсолютної чіткості у світоглядних координатах «свій-чужий» і остаточно руйнує залишки посттоталітарної амбівалентності. Як зазначають дослідники, можуть з'явитися ідеологічні загрози, які спрямовані на роз'єднання суспільства або на спроби використовувати військовий конфлікт для реалізації власних цілей. Формування національної свідомості та гідності є засобом запобігання таким загрозам [2].

В умовах воєнного стану та безпрецедентного терору з боку окупаційних військ остаточно розмежовуються дві правові та цивілізаційні моделі. З одного боку – російська неототалітарна (імперська) матриця, де право є фікцією, а індивід повністю поглинається державою. З іншого – українська демократична модель, де навіть в умовах найтяжчої війни зберігається суспільний запит на справедливість, верховенство права та захист прав людини. Тотальна екзистенційна загроза змусила українців не лише деконструювати залишки радянського патерналізму, а й взяти на себе абсолютну відповідальність за

збереження своєї державності. Спротив агресору прискорив психологічне дорослішання нації.

Таким чином, трансформація правової ідентичності українців – це глибокий, історично обумовлений процес переходу від посттоталітарної моделі пасивного підпорядкування до проактивної позиції відповідального громадянства.

Ключовими психологічними механізмами, що забезпечують подолання радянського спадку, виступають: когнітивна реструктуризація образу права (від інструменту репресій до гарантії свобод), ціннісна переорієнтація на людську гідність як базис природного права, та потужна поведінкова самоорганізація на засадах мережевої солідарності. Повномасштабна війна стала тим критичним випробуванням, яке форсувало кристалізацію правової свідомості. Долаючи екзистенційну загрозу, українське суспільство остаточно звільняється від психології «жертви обставин» чи «об'єкта імперії», стверджуючи себе як повноцінного історичного суб'єкта, здатного зі зброєю в руках захищати власне право на життя, свободу та демократичний правовий лад.

Список використаних джерел

1. Кравцов Ю. С., Якуніна А. О. Правова ідентичність як духовна складова правосвідомості. *Грані*. 2015. № 4. С. 96–99.
2. Карпінська Р., Беляк В. Формування національної свідомості та гідності як ціннісних рис особистості в час війни. *Вісник Львівського університету*. Серія психологічні науки. 2023. Вип. 18. С. 29–38.
3. Максимов С. І. Правова культура як інтегральна характеристика правової системи. *Правова система України: проблеми і тенденції розвитку* : матеріали наук.-практ. конф., 3 червня 2010 р., Харків ; редкол. : Ю. П. Битяк та ін. Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування. С. 7–9.

САВЧЕНКО Ярослава Андріївна,
аспірант Державної наукової установи
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук
України»

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ФОНДУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Російська агресія спричинила безпрецедентні втрати для культурної спадщини України. Руйнування об'єктів культурної спадщини – це не лише матеріальні втрати, але й удар по національній ідентичності та історичній пам'яті українців. У цих умовах виникла нагальна стратегічна потреба у